

Розділ IV
Рецензії. Огляди

Тарас Чухліб

**539 листів гетьмана Івана Мазепи
в опрацюванні історика В'ячеслава
Станіславського**

[Рецензія] З епістолярної спадщини гетьмана Івана Мазепи / Упор. та автор передмови В. Станіславський. — К.: Інститут історії України НАНУ, 1996. — 194 с.; Листи Івана Мазепи. 1687–1691 / Упор. та автор передмови В. Станіславський. — Т. 1. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2002. — 480 с.; Листи Івана Мазепи. 1692–1700 / Упор. та автор вступного дослідження В. Станіславський. — Т. 2. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2010. — 752 с.

Лише із здобуттям незалежності в 1991 р. українські вчені отримали змогу розпочати повноцінно опрацьовувати та видавати документи і матеріали, пов'язані з біографією, політичними, військовими та іншими аспектами діяльності гетьмана Мазепи. Протягом останніх двох десятиліть побачили світ підготовлені І. Бутичем та В. Ринсевичем ґрунтовні документальні збірники гетьманських універсалів¹. Окрім того Ю. Мициком, С. Павленком А. Гуляй, Н. Бойницькою, О. Дубиною та І. Ситим на переломі ХХ–ХХІ ст. були видрукувані невідомі й маловідомі гетьманські універсали та листи на сторінках таких наукових щорічників і журналів, як «Архіви України», «Україна в Центрально-Східній Європі», «Український археографічний збірник», «Сіверянський літопис» та «Український історичний журнал». Російський історик Т. Таїрова-Яковлева здійснила видання переписки (головним чином, «регестів» листів) І. Мазепи з вищими урядовцями Російської держави².

У ряду вітчизняної документальної «Мазепіани» вирізняється значний науковий доробок знаного історика В'ячеслава Станіславського, який ще у 1996 р. опублікував унікальне видання «З епістолярної спадщини Івана Мазепи». До нього увійшло 85 незнаних³ на той час епістолярій гетьмана за 1687–1708 рр., які зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Переважно це листи з гетьманської військової канцелярії у Батурині до монархів і найвищих урядовців Московської держави, Польщі та України. Видання вийшло накладом у 300 примірників; воно отримало схвальні відгуки багатьох істориків, які почали активно використовувати введений вченим до наукового обігу матеріал під час написання своїх монографій та статей.

Автор наполегливо продовжував дослідження архівних фондів Мазепинської доби та у 2002 р. видав 1-й том «Листів Івана Мазепи», що хроно-

логічно охопив епістолярії за 1687–1691 рр. До цього збірника увійшло 215 листів гетьмана, які публікувалися вперше і відносилися до початкового етапу його правління. Основна частина опрацьованого рукописного матеріалу зберігається в Російському державному архіві давніх актів у Москві. Наскільки важливим є цей документальний пласт для розуміння тогочасних реалій, засвідчує історико-археографічна передмова (а вона займає аж 82 сторінки!), в якій український вчений зазначив, що «для багатьох зацікавлених людей знайомство з історичними документами дало б змогу назавжди розлучитися з багатьма міфами, котрими оповитий образ І. Мазепи. Маємо надію, що представлені у пропонованій читачам книзі листи гетьмана послужать цій меті. Нам же, після завершення роботи над даним комплексом документів, І. Мазепа бачиться людиною вповні зайнятою турботою про свою землю, людиною, котра мусила працювати у дуже непростих умовах і яка, врешті, у тих обставинах зробила для України все, що могла...»⁴.

Якщо опубліковані у 2002 та 2006 рр. гетьманські універсали І. Мазепи головним чином висвітлюють питання земельних надань козацькій старшині та українським монастирям, то більшість опрацьованих В. Станіславським гетьманських листів стосується зовнішньополітичної сфери⁵, хоча в багатьох випадках вона тісно перепліталася з внутрішньою, в т. ч. економічною політикою українського уряду. Особливо багато документів, що виходили з батуринської канцелярії протягом 1687–1691 рр., пов'язано з воєнними заходами проти Османської імперії, зокрема, Кримського ханства, в межах збройного конфлікту європейської Священної Ліги з Високою Портою 1684–1699 рр. та російсько-турецькою війною 1686–1700 рр. Усе це потребувало неабиякого напруження внутрішніх ресурсів Українського гетьманату (включно із Запорозькою Січчю), що виливалися у значні матеріальні і людські витрати. Окрім того, питання, які висвітлюються в листах І. Мазепи, стосуються дуже різних політичних, економічних, соціальних, релігійних, побутових сторін життя тогочасної України, містять відомості про близьких гетьманові людей, його власний світогляд та навіть здоров'я. Але, як відзначив сам упорядник, інформативні можливості документів цим не вичерпуються, адже кожен історик вільний сам визначати, під яким ще кутом зору їх можна розглядати.

Особливу увагу потрібно звернути на те, що більшість листів адресувалося тогочасній російській верхівці, а відтак в них піднімалися проблеми, які вирішувалися на рівні взаємин між Росією як сюзереном/протектором та Українським гетьманатом як васальною/протегованою державою. Адресатами І. Мазепи поряд з московськими царями Іваном, Петром, а також царівною-княгиною Софією (до 1689 р.) виступають такі історичні діячі: великий московський князь В. Голіцин, великий коронний гетьман Речі Посполитої Ст. Яблоновський; «усе товариство» Війська Запорозького Низового; київський полковник К. Мокієвський; київський православний митрополит В. Ясинський; російські вищі урядовці І. Леонт'єв, О. та Б. Голіцини, Л. та С. Неплюєви, В. Долгорукий та П. Прозоровський; колишній канцелярист Війська Запорозького Т. Олексійович та ряд невідомих осіб.

Характеризуючи археографічну складову 1-го тому «Листів Івана Мазепи», потрібно зазначити, що при публікації документів В. Станіславський зберіг всі звернення, титули, смислові періоди, поділи на абзаци, притаманні канцелярському письму кінця XVII ст. Разом з тим, були залишені знаки пунктуації, вжиті у документах, для якнайточнішої передачі їх змісту. Згідно з сучасними вимогами впорядковано поділ на слова, вживання великих та малих літер, а пошкодження у тексті речень, слів чи частин слів позначено трьома крапками. Розшифровані пошкодження подаються дослідником у квадратних дужках, круглими залишаються дужки, вжиті у документах. Слід зазначити, що більшість з опрацьованих листів І. Мазепи за 1687–1691 рр. є російськомовним перекладом, а тому упорядником було замінено застарілі літери на сучасні, в тому числі ѣ на е, виносні літери внесено в рядок, розкрито скорочення, «буквенні» позначення цифр замінено на арабські, при цьому відмінкові закінчення при них передано через дефіс. Також за сучасними нормами розставлено тверді і м'які знаки; та частина текстів гетьманських листів, яка додана при копіюванні документів, передана курсивом.

Через вісім років після видання 1-го тому «Листів Івана Мазепи» побачив світ 2-й том, який містить 239 епістолярій. Хронологічно вони відносяться до 1691–1700 рр. Відроджуючи традиції знаменитої київської археографічної школи XIX ст., упорядник подав розлоге авторське вступне дослідження на 252 сторінки тексту. У ньому в історичному контексті проаналізовано всі листи, які згруповано за такими блоками: «Воєнне протистояння і мирні переговори Війська Запорозького з Кримським ханством 1691–1694 рр.», «Воєнні дії 1695, 1696, 1697, 1698, 1699 рр.», «Завершення [російсько-турецької] війни», «Звільнення полонених», «Складання віршів смоленським шляхтичем у татарському полоні», «Вступ Війська Запорозького у протистояння зі Швецією», «Військо Запорозьке та Польсько-Литовська держава», «Взаємини Івана Мазепи з Семеном Палієм та українсько-польські стосунки на Правобережній Україні», «Українсько-польське суперництво за правобережне Подніпров'я», «Контакти гетьмана з представниками Польщі і Литви», «Розвідувальна діяльність українців у Речі Посполитій», «Доля дружини і дітей гетьмана А. Могили», «Взаємини гетьманського уряду з Запорозькою Січчю в 1691–1694 рр.» «Взаємини І. Мазепи з господарями Валахії та Молдови», «Взаємини Війська Запорозького з Буджацькою Ордою», «Внутрішня політика та взаємодія гетьманського і російських урядів», «Забезпечення обороноздатності Києва, Батурина та Остра», «Гетьманська влада над Києвом», «Поновлення втраченої документації Ніжина», «Зміни на полковницьких посадах Війська Запорозького», «Надання Війську Запорозькому царського прапора», «Російські стрільці при гетьмані», «Доноси на гетьмана», «Церковне будівництво в Києві». «Відзначення у Війську Запорозькому народження та смерті осіб царської сім'ї», «Подарунки та привітання», «Маєтності та селяни Івана Обидовського», «Будівництво російського корабля «Гото Предестанція»», «Крадіжки і грабежі, здійснювані російськими ратними людьми стосовно українців», «Церковні та освітні справи Війська Запорозького», «Підтримка гетьманом Ф. Углицького,

І. Максимовича та М. Вуяхевича», «Зв'язки з закордонним духовенством. Віленські православні», «Справа посвячення Д. Жабокрицького», «Київський Богоявленський Братський монастир та Києво-Могилянська академія», «Розвиток торгівлі», «Поїздки українців територією Речі Посполитої», «Затримка львівських купців у Москві», «Торгові зв'язки з Османською імперією», «Продаж селітри до Російської держави», «Використання «чехів» у грошовому обігу», «Організація зовнішнього листування», «Листування гетьмана і російських воєвод з Москвою», «Участь Батурина у листуванні Москви з російським посольством у Стамбулі у 1700 р.» та «Гетьманські лікарі».

Отже, як бачимо, діяльність І. Мазепи у ранзі правителя Українського гетьманату поширювалася на всі без винятку сфери життя підвладної йому держави. Зокрема, як вже зазначалося, документальні матеріали 1-го та 2-го томів рецензованого видання значно розширюють коло відомостей щодо участі українського козацького війська у війні Російської держави проти Османської імперії та Кримського ханства протягом 1686–1700 рр. З чисельних воєнних дій виокремлюється морський похід на Чорне море, який був найбільшим із здійснених українськими козаками в кінці XVII ст. Ось як, опираючись на новознайдений документ, В. Станіславський описує цю подію: «30 червня [1696 р.] 1740 козаків на 40 човнах на чолі з кошовим отаманом Яковом Морозом та курінним отаманом Чалим вирушили в похід на Чорне море, де розділилися на дві частини. Невдовзі перша флотилія напала на п'ять турецьких каторг. У бою загинула деяка кількість козаків, а частина з них і сам кошовий отаман були поранені, через що флотилія відійшла в напрямку Білгороду. Незабаром вона знову зіткнулася з противником, знищила 2 морських судна і захопила 30 турків. Загалом, як писав 20 серпня І. Мазепа до думного дяка Микити Зотова, під час походу було знищено 3 турецьких судна. Серед полонених був посланець від візира до хана з листами. Йому вдалося втекти, але листи залишилися у козаків. При поверненні турки перекрили запорожцям шлях у дніпровському гирлі каторгами, а на суші їх чекали татари на чолі з ханом. Витримавши бій, козаки зрозуміли, що по Дніпру не проб'ються. Вони причалили до Стрілиці, порубали свої судна, позатоплювали річчю і дісталися урочища Добершової пристані, звідки одних привезли до Тавані, інші запорожці та козаки Київського полку добралися Дніпром на суднах, а біля 200 осіб прийшли пішки. З Січі козаки прислали до І. Мазепи 27 «язиків» і привезли 5 листів «турецьким письмом». Друга флотилія здійснила напад на Крим, де розорила два татарських поселення і, захопивши значне число полонених, вирушила до Дніпра. Але біля Очакова на козаків чекали турецькі судна. Не ризикнувши вступити з ними в бій, запорожці відійшли і висадилися на Козацькому острові, де протягом двох днів відбивалися від противника. Після цього вони відпливли до урочища Стрілиця і Сагайдачних кучугур, але й там на них уже очікували турки й татари. Цього разу справа закінчилася не на користь козаків, бо всі вони чисельністю 340 осіб були змушені здатися в полон. Разом із запорожцями з першою флотилією у цей морський похід К. Мокієвський, згаданий у листі І. Мазепи від 24 липня, відправив на трьох своїх

суднах людей Київського полку кількістю близько 70 осіб... Пізніше І. Мазепа займався вирішенням питання про нагородження запорожців, які повернулися з походу на Чорне море...»⁶. Такі дані значно доповнюють інформацію Д. Яворницького початку ХХ ст. про морську виправу козацтва у 1696 р.

Більш детально зупинимося на зовнішніх відносинах гетьманського уряду, що підтримував стосунки специфічного характеру не тільки зі своїм сюзереном в особі Російської держави, але й з Річчю Посполитою (як Короною Польською, так і Великим князівством Литовським), Османською імперією, Кримським ханством, Молдавським та Волоським князівствами, Буджацькою та Перекопською ордами. Про нові сторінки з історії української дипломатії довідуємось зі змісту цілої низки впроваджених В. Станіславським у науковий обіг гетьманських епістолярій. У рецензованому вище 1-му томі це насамперед лист № 4 за 29.XII.1687 р. («Про затримку з відповіддю [великому коронному гетьману Речі Посполитої С. Яблоновському] на привітання з обранням на гетьманство, дотримання добросусідських відносин...»); а також за 1688 р. лист № 12 за 30.I.1688 р. («Про повернення гетьманського посланця від С. Яблоновського...»); № 18 за 11.II. («Про поїздки до Москви Марії Магдаліни...»); № 37 за 26.III. («Про зустріч з воєводами Леонтієм Неплюєвим та Григорієм Косаговим...»); № 79 за 20.VII. («Про від'їзд королівського резидента С. Глосковського з табору українсько-російських військ...»); № 100 за 16.X. («...пояснення контактів гетьмана з Польщею...»); № 101 за 20.X. («Про перебування в Батурині думного дворянина Ф. Шакловитого і дяка Л. Домніна...»); № 104 за 20.XI. («Про поїздки гетьманського посланця до С. Яблоновського...»); № 129 за 14.II.1689 р. («Про надходження до гетьмана листа від молдавського господаря...»); № 134 б. м. і д. («Про листування з валашськими господарями...»); № 160 за 20.VII.1689 р. («Про виїзд гетьмана до Москви...»); № 170 за 11.II.1690 р. («Про листування І. Мазепа з литовським гетьманом К. Сапігою...»).

У 2-му томі «Листів Івана Мазепа» представлено такі листи, що яскраво характеризують дипломатію Українського гетьманату протягом 1691–1700 рр.: лист № 1 за 7.V.1691 р. («Про приїзд з Білгородчини до Батурина правобережного товмача у справі звільнення полонених українців і татар...», «повідомлення гетьманського посланця у Кримському ханстві П. Радича»); № 7 за 11.VII. («...отримання листа від коронного гетьмана Станіслава Яблоновського...»); № 14 за 19.VII. («...повернення гетьманського посланця, який їздив до Ясс...»); № 58 за 08.III.1693 р. («До К.-Я. Сапіги про побиття й пограбування українців у Речі Посполитій...»); № 60 від 24.IV. (Про приїзд до гетьмана людини з мультянської землі з листом від господаря...»); № 64 б. д. і м. («...відповідь на пропозицію мультянського господаря щодо захоплення військами І. Мазепа волоського володаря»); № 84 від 09.IX.1693 р. («Про поради гетьмана і старшини щодо участі царського представника у спільних з польським послом переговорах про мир у Криму...»); № 86 від 15.IX. («Про повернення гетьманського посланця, який їздив до мультянського господаря...»); № 90 від 04.II.1694 р. («Про повернення... гетьманського посланця,

який їздив до Ст. Яблонівського»); № 116 за грудень 1695 р. («Про приїзд до Батурина посланця від Ст. Яблонівського...»); № 177 від 25.II.1700 р. («Про повернення гетьманського посланця з Бухареста...»); № 178 від 26.II. («...відомості, привезені гетьманським посланцем, який їздив до мультянського господаря...»); № 179 від 27.II. («Про повернення посланця І. Мазепи з Ясс»); № 180 від 09.III. («Про повернення гетьманського посланця з Перекопу...»); № 186 від 07.IV. («Про перебування у гетьмана посланця перекопського каймакана...»); № 190 від 14.IV. («Про повернення батуринця, якого гетьман посилав до Царгороду...»); № 196 від 08.V. («...поїздки гетьманського посланця у Білгородчину...»); № 202 від 27.V. («Про повернення з Царгороду батуринського сотника Д. Нестеренка...»); № 203 від 11.VI. («Про надходження відповідей від мультянського і волоського господарів...»); № 213 за липень 1700 р. («Про приїзд до гетьмана татар з листами від хана і каймакана...»); № 219 від 26.VII. («Про прибуття до Батурина посланців від Буджацької Орди...»); № 233 від 29.X. («...безперешкодного повернення та про відправку до Ясс мультянського посланця Г. Кастріота») та ін.

Поряд з українсько-російськими, українсько-польськими, українсько-турецькими, українсько-татарськими та українсько-ногайськими («буджацькими») політичними відносинами за доби правління І. Мазепи автор вступного дослідження до 2-го тому «Листів Івана Мазепи» особливу увагу звернув на розвиток українсько-молдавсько-волоських взаємин наприкінці XVII ст. При цьому він додав до вже відомого історичній науці матеріалу нові дані з листів гетьмана. Серед них цікавими є свідчення про спроби валашського господаря залучити гетьмана та правобережного полковника С. Палія до воєнної акції проти молдавського господаря; про посередництво господарів придунайських князівств у справі укладення миру між турками і Москвою; про консультації українського уряду щодо можливої підтримки валашськими військами російських сил у разі приходу останніх у Буджак тощо. При цьому В. Станіславський дійшов висновку, що гетьман І. Мазепа приділяв особливу увагу взаєминам з правителями Молдавського та Волоського князівств, а також помітно впливав на розвиток політичних контактів господарів з російською верхівкою. І хоча ці відносини мали консультаційний характер, для українського правителя було вкрай важливим перебувати в курсі подій, що відбувалися у цих державах. Гетьман також цікавився збором різноманітної інформації у придунайських князівствах задля того, щоб дізнаватися про плани та дії не лише їхніх урядів, але й володарів Туреччини, Криму, Речі Посполитої, Австрії та Венеції.

Розміщені й проаналізовані у 2-му томі листи І. Мазепи дозволяють також по-новому поглянути на вступ Українського гетьманату у Північну війну 1700–1721 рр. на боці московського сюзерена. Зокрема, фактичний матеріал епістолярій дає змогу дізнатися, як вирішувалися питання відправки, складу, кількості, маршруту походу, черговості виступів окремих частин українського козацького війська, а також безперешкодного переходу їх до Ліфляндії території Литви, продовольчого і фінансового забезпечення, можливого з'єднання з силами правобережного полковника С. Палія. Протягом весни–осені 1700 р.

І. Мазепа писав про чисельність «охотницьких» частин та давав їм цікаву якісну характеристику, порівнював «охотників» з городовими козаками, називав полки, що відправлялися на війну. Уперше про воєнний конфлікт на Півночі між Швецією та Росією у цих матеріалах згадується 30 березня 1700 р. (док. № 183) в листі І. Мазепа до Ф. Головіна, в якому гетьман повідомляв про пересилку до боярина двох листів від стародубського полковника з новинами з-під Риги.

Помітне місце у пропонованих документах займають висвітлення стосунків гетьмана з урядовцями Корони Польської та Великого князівства Литовського, а також білоцерківським (фастівським) полковником Правобережної України С. Палієм. На основі опрацьованого архівного матеріалу вчений зробив висновок, що І. Мазепою полковник Палій сприймався як провідник козаків, котрих можна було б використати при зміні політичного розкладу в російсько-польських стосунках, насамперед за нової спроби вирішення Москвою і Варшавою питання про владу над усією Україною. Для гетьмана також було важливим поширення своєї влади на підконтрольне Речі Посполитій та правобережному козацтву Правобережжя. У листах І. Мазепа містяться дані про передачу фастівським полковником до Батурина інформації про стан справ у Кримському ханстві та у Речі Посполитій; відправку ним до гетьмана полонених татар; незгасаючу увагу І. Мазепа до справ на Правобережжі та політичних настроїв у Фастові; матеріальну підтримку С. Палія Батурином та пересилку до полковника царського жалування за посередництва гетьмана; передачу гетьманом С. Палію полкового прапора і сотенних значків; спільні воєнні дії лівобережних і правобережних козаків проти Криму; воєнно-політичний конфлікт С. Палія з польськими військами; політичні мотиви реакції І. Мазепа на прохання Палія щодо воєнної підтримки та переходу під царську владу тощо. Розглянуті документи в сукупності з уже введеним до наукового обігу істориками М. Андрусяком, Н. Полонською-Василенко, О. Оглоблином, В. Дядиченком, Г. Сергієнком, В. Смолієм, В. Степанковим та автором цієї рецензії фактажем утворюють у думці, що гетьман вважав за можливе вирішення проблеми влади над Правобережжям за допомогою військової сили та підштовхував до цього московське керівництво. У зв'язку з цим великий науковий інтерес викликають дані, які засвідчують схильність гетьмана до збройного конфлікту з Річчю Посполитою у 1700 р., до чого він дипломатично підштовхував свого сюзерена царя Петра І. З іншого боку, як стверджує В. Станіславський, не виключено, що С. Палій спільно з Мазепою обмірковував і намагався втілити в життя план прилучення до гетьманського «регіменту» правобережних земель.

Зміст листів І. Мазепа засвідчує також факт активної розвідувальної діяльності Українського гетьманату на теренах багатьох країн Центрально-Східної, Південно-Східної та Північної Європи, зокрема, Туреччини, Польщі, Угорщини, Литви та Ліфляндії. Про це, наприклад, можна довідатися з таких листів: № 82 від 01.09.1693 р. («Про відомості щодо незгод між турками і татарами в Угорщині...»); № 183 від 30.03.1700 р. («...пересилку до Федора

Головіна відомостей з-під Риги, ...концентрацію польських військ поблизу Києва...»); № 204 від 11.06. («...відправлення до боярина опису шляху зі Стародуба до Риги...»); № 210 від 3.07. («Про відомості, отримані гетьманом від греків з Царгорода... торгових людей із Литви...») та ін. Пропоновані до уваги документи містять дуже багато даних про збір гетьманом розвідувальної інформації щодо стану справ у сусідній Польсько-Литовській державі. Наприклад, у листах від 7 і 12 травня 1691 р. (док. №№ 1, 2), гетьман писав царям про неодноразове відправлення з розвідувальною метою в польську сторону козака Київського полку Ф. Єльця, а з листа від 10 січня 1692 р. (док. № 25), дізнаємося, що до України вже близько півроку не повертався з польської сторони посланий для збору відомостей «Грицько з Конотопу». 8 березня 1693 р. (док. № 57) український правитель повідомляв царям Івану й Петру Олексійовичам про пересилку до Москви листа від стародубського полковника М. Миклашевського з інформацією про події у Литві та відправку до литовського гетьмана К. Сапіги «чоловіка розумного» С. Ялинського. А для прикриття цієї важливої розвідувальної місії І. Мазепа написав листа К. Сапізі про збитки та образи, вчинені українцям від литовців на порубіжних землях. Про повернення посланця гетьман писав царям у листі від 3 травня 1693 р. (док. № 63), повідомляючи, що С. Ялинський привіз листа від литовського гетьмана, розповів і подав письмовий звіт про поїздку. У документі від 3 липня 1700 р. (док. № 210), адресованому російському урядовцю Ф. Головіну, містяться дані про відомості від торгових людей, котрі приїжджали на Лівобережжя з Литви, про відступ саксонського війська зі значними втратами від Риги тощо.

Готуючи до публікації архівні документи 2-го тому «Листів Івана Мазепи», В. Станіславський поєднав вимоги вже усталених правил та новіших норм археографії, прагнучи зробити їх найбільш придатними для істориків та доступними для всіх, хто цікавиться українською історією. При передачі текстів оригіналів листів чи україномовних копій збережено вживані в них літери і українського алфавіту та ъ, а також твердий знак. Внесені у рядок виносні літери підкреслено, а ті, які додані при розкритті скорочень, подано курсивом.

Збірники з епістолярної спадщини І. Мазепи, скрупульозно упорядковані В. Станіславським, вже стали бібліографічною рідкістю не тільки з огляду на їхній невеликий наклад, але й надзвичайно широку наукову інформативність щодо різних аспектів української історії раннього нового часу. Разом з тим, висловимо декілька критичних зауважень загального характеру. Насамперед звертає увагу те, що у всіх трьох виданнях відсутні повноцінні наукові коментарі, хоча це певною мірою компенсується за рахунок подачі розлогіх вступних частин. Однак видається, що для тих, хто буде з ними ознайомлюватися, необхідно було навести хоча б короткі біографічні довідки про всіх адресатів українського гетьмана. Адже якщо про російських царів ми знаємо майже все, то про австрійських, польських, турецьких, татарських, ногайських, молдавських, валашських правителів, а, тим паче, вищих урядовців сусідніх з Україною держав, набагато менше. На нашу думку, слід було посилити джерелознавчу та археографічну складові видань, зокрема, здійснити це за рахунок

вивчення важливого питання про те, хто і як збирав необхідні дані, а потім безпосередньо готував та писав гетьманські листи в Батурині. Усі рецензовані видання лише б виграла від наявності додаткової історичної інформації про тих людей, які переписували та перекладали листи І. Мазепи в московських владних установах.

Отже, автором-упорядником даних збірників документів опрацьовано та впроваджено у науковий обіг 539 листів гетьмана Війська Запорозького Івана Мазепи за більш ніж два десятиліття його правління — з 1687 до 1708 рр. З виходом у світ ґрунтовної добірки джерел підготовленої у результаті напруженої довголітньої пошукової і дослідницької праці істориком В'ячеславом Станіславським, його колеги-вчені з України та інших країн світу мають змогу доповнити або ж скоригувати свої напрацювання, а зацікавлені читачі отримують нові можливості для пізнання надзвичайно яскравого періоду української історії — т. зв. Мазепинської доби. Безперечно, що публікація оригінальних гетьманських листів має особливу «вічну» наукову цінність, адже в них розглядаються важливі й до цього часу малознані (а інколи зовсім невідомі) питання життя українського суспільства та міжнародних відносин Центрально-Східної, Східної і Південно-Східної Європи на переломі XVII–XVIII ст.

---

¹ Універсали Івана Мазепи / Упор. І. Бутич. — К.–Львів, 2002. — 802 с.; Універсали Івана Мазепи (1687–1709) / Упор. І. Бутич, В. Ринсевич. — К.–Львів, 2006. — 798 с.

² Гетман Иван Мазепа. Документы из архивных собраний Санкт-Петербурга / Сост. Т. Таирова-Яковлева. — Вып. I: 1687–1705 гг. — СПб., 2007. — 255 с.

³ Кілька листів І. Мазепи за 1688 р. були надруковані в рідкісному періодичному виданні початку ХХ ст. (Лермонтова Е. Письма малороссийских гетманов Ивана Самойловича и Ивана Мазепи // Русский архив. — 1913. — № 9. — С. 372–406).

⁴ Листи Івана Мазепи. 1687–1691 / Упор. В. Станіславський. — Т. 1. — К., 2002. — С. 6.

⁵ Огляд листів зовнішньополітичного характеру подається нижче, у контексті рецензування 2-го тому «Листів Івана Мазепи»

⁶ Листи Івана Мазепи. — Т. 2. — С. 48.